

پایان نامه دکتر تولوزان حکیم‌باشی ناصرالدین‌شاه قاجار

محمدرضا بهزادی

کتابخانه ملی هر کشور، حافظ گنجینه و میراث فرهنگ مکتوب آن کشور است. شناسایی و بررسی دقیق مجموعه کتاب‌های کتابخانه ملی هر کشور، نشان دهنده تاریخ فرهنگ آن مردم بوده، که در کنار این مجموعه غنی فرهنگی، از مجموعه فرهنگ جهانی نیز برخوردار بوده‌اند. یکی از غنی‌ترین بخش‌های کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، تالار اسلام‌شناسی و ایران‌شناسی می‌باشد که در جوار سالن کتابخانه عمومی قرار گرفته است. به ظاهر در کنجی قرار دارد ولی دریایی از معارف را در سینه خویش جای داده، مصداق بی‌بی است که می‌فرماید:

«در سبویی نهفته دریایی
یا به کنجی خزیده دنیایی»

قسمت اعظم این مجموعه، کتاب‌های کتابخانه سلطنتی است که به طور خاص، کتاب‌های نفیس فرانسوی آن بیشتر به شخص ناصرالدین شاه، در نیمه دوم سده سیزدهم تقدیم گردیده است که خود جای بحثی مفصل دارد و بنده حقیر در حال تکمیل مقاله‌ای جامع در این رابطه از فروردین ماه ۱۳۸۶ می‌باشم. این کتب به علت این که بیشتر تک نسخه‌های به شاه ایران یا رجال صاحب قدرت می‌باشد، مورد توجه است. در بیشتر آنها دستخط تقدیمی مؤلف وجود داشته، دارای صحافی و طبع بسیار نفیس و از نظر قدمت عمر برخی نزدیک به دو قرن می‌باشد. با توجه به موارد یادشده، شناسایی این آثار ضروری می‌نمود و مرا بر آن داشت تا با کمک یکی از عزیزان کارشناس در این بخش اقدام به تهیه کتابشناسی کتاب‌های تقدیمی به سلاطین قاجار نمایم که در آینده به نظر خوانندگان ارجمند خواهد رسید.

در خلال این بررسی، به کتابچه کوچک به زبان فرانسوی برخوردیم که پس از مطالعه و تفحص دقیق در آن دریافتیم، این کتابچه بسیار نفیس، پایان نامه و تز دکتری دکتر ژوزف دزیره تولوزان، حکیم‌باشی

و طیب مخصوص ناصرالدین شاه در خلال سال‌های ۱۸۵۹ تا ۱۸۹۷ که مدتی پس از قتل شاه را شامل می‌شود، می‌باشد. سعی نمودم تا در این جا ضمن توصیف مشخصات این پایان نامه، شمه‌ای از شرح احوال ایشان را بازگو نمایم.

دکتر ژوزف دزیره تولوزان در سال ۱۸۲۰ در دیگو گارسیا واقع در جزایر گانگز به دنیا آمد. در رشته پزشکی تحصیل کرد و پیش از آمدن به ایران با درجه سرگردی به عنوان پزشک در ارتش فرانسه مشغول خدمت بوده است. در شماره سی و پنجم روزنامه شرف به تاریخ محرم الحرام ۱۳۰۳ هجری قمری، ذیل معرفی ایشان آمده است: «جناب دکتر طولوزان [تولوزان] رئیس طبای عسکریه فارغ التحصیل از خدمت معلم سابق مدرسه نظامی اطباء در پاریس و اجزای مکاتبه علمیه مجلس تحقیق امراض مسریه در لندن و از اجزای مجلس تحقیقات حیات موجودات در پاریس و صاحب نشان کماندر د لژیون دونور شصت و پنج سال از عمرشان گذشته است در سن بیست و پنج سالگی به رتبه دکتری طبی نائل گردیدند. در سفرهای جنگ سواستاپول و الجزایر حضور داشتند...»

وی در جریان مأموریت فرخ خان امین الملک کاشی غفاری که به عنوان سفیر فوق العاده ایران به حضور ناپلئون سوم و ملکه اوژنی رسید، به جای دکتر ادوارد پولاک به استخدام دولت علیه ایران درآمد و به عنوان پزشک مخصوص شاه قاجار پس از دکتر بارتمی معرفی شد؛ در حالی که سی و هشت سال از سنش می‌گذشت. دکتر تولوزان در فاصله سال‌های ۱۸۵۲ تا به عنوان ۱۸۵۶ رئیس مصنفین روزنامه طبی پاریس گازت مدیکال که معتبرترین روزنامه طبی آن دوران بود به فعالیت پرداخت. در عالم علوم طبیه به واسطه تألیفات متعددی که در باب امراض مسریه خاصه طاعون و وبا داشته، از شهرت زیادی برخوردار است. تولوزان طی سی و هشت سال به پزشکی و دارو و درمان در ایران خدمت کرد و تنها او بود که در میان طبای فرنگی شاه به لقب حکیم باشی ملقب شد. دکتر تولوزان به علت آشنایی با زبان فارسی و فرهنگ مردم ایران، توانست خیلی زود راه ترقی در کشور ایران را طی کند و در بسیاری از مسائل سیاسی-اجرائی و انعقاد قراردادها، با توجه به نفع خودش و گاه توأمان خود و سفارت‌های خارجی دخالت نماید.

در کنار شغل اصلی، در دربار ناصرالدین شاه با عنوان «پزشک مخصوص اعلیحضرت شاه ایران»، سرپرست و مدرس رشته و دروس طب و تربیت شاگردان مدرسه دارالفنون بود و بعدها به پیشنهاد و سعی و اهتمام خویش پایه‌های وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، یعنی مجلس حافظ‌الصحه را در کشور ریخت و طی سال‌های متمادی حضور در ایران مدیر آن نهاد، بود. محمد حسن خان اعتماد السلطنه وزیر انطباعات و یار و محرم اسرار ناصرالدین شاه، که در ابتدا رفیق دکتر تولوزان بود و برایش مداخل و مدارج از قبیل لقب و نشان دست و پا می‌کرد در آخر به دلیل بی‌توجهی تولوزان به بیماری دختر وی و درگذشت ایشان، سخت با دکتر دشمن شد، او در روزنامه خاطراتش می‌نویسد که امتیاز تاسیس بانک و تنباکو به واسطه اقدامات او به دولت‌های خارجی داده شد و واگذاری امتیاز ساختن سد اهواز به کمپانی فرانسوی با همکاری مستقیم شخص وی انعقاد پذیرفت. همچنین محمدحسن خان در خاطراتش به اندوخته‌های دکتر تولوزان در بانک‌های خارجی اشاره و از آن‌ها یاد می‌کند. حقوق دکتر در ایران سالانه شش هزار تومان بوده

است که در نوع خود یکی از بی نظیر ترین پرداخت های خزانه دولت ایران در آن دوران می‌تواند باشد. تولوزان دارای یک دختر و یک دختر خوانده بود که دختر خوانده اش به همسری موسیو لومر، موزیکانچی مدرسه دارالفنون و دخترش به عقد چرچیل، کنسول بریتانیا در رشت درآمد. وی در هر سه سفر ناصرالدین شاه به اروپا، در سال‌های ۱۲۹۰، ۱۲۹۵ و ۱۳۰۶ قمری همراه وی بود. در آخرین سفر شاه، تصمیم گرفت برای همیشه در کشورش بماند و به همین جهت دکتر یوهانس فوریه را به عنوان جانشین خویش به شاه ایران معرفی کرد. با این وجود پس از مدتی اقامت در فرانسه به ایران بازگشت. تولوزان معالجات بسیار عجیب و غریبی در ایران انجام داد که موجب اطاله کلام است. در ماجرای تیر خوردن ناصرالدین شاه، وی که بارها جان شاه را از مرگ رهنانیده بود، بر بالینش حاضر شد و معاینه از شاه را وی انجام داد و هم او بود که گلوله طپانچه میرزا رضا را از پایین قلب شاه بیرون کشید و آن را به رسم یادگار در جیب خود گذاشت. در اظهار نظر پس از مرگ شاه گفته بود که ضربه و قدرت طپانچه بسیار کم بوده و اگر ناصرالدین شاه قلبی کوچک‌تر داشت و یا حتی یک زیر پیراهن به تن داشت، از مرگ نجات می‌یافت. دستمال شاه که اطبای حاضر برای بند آوردن خون در جای گلوله فرو کرده بودند، امروزه در کاخ گلستان محفوظ و هنوز لکه‌های بی‌رمق خون و دست‌خط دکتر محمد شیخ، در شرح ماجرا بر روی آن آشکار است.

تولوزان را می‌توان پایه‌گذار مکتبی نوین در پزشکی مدرن ایران دانست؛ مکتبی که توانست اولین پزشک فارغ‌التحصیل دارالفنون تحت نظر شخص تولوزان یعنی میرزا ابوالحسن تفرشی و شاگردانی چون میرزا علی اکبر نفیسی ناظم الاطباء، مؤتمن الاطباء، نظام الحکما، میرزاخلیل ثقفی اعلم‌الدوله و لقمان‌الممالک ادهم را به جامعه پزشکی ایران تحویل دهد. تولوزان سرانجام در سال ۱۸۹۷ برابر با ۱۳۱۴ قمری در سال اول سلطنت مظفرالدین شاه در حالی که ۷۷ سال از سنش می‌گذشت، در تهران بدرود حیات گفت و در گورستان کاتولیک‌ها واقع در اکبر آباد دولا ب به خاک سپرده شد. او دارای تالیفات فارسی و غیر فارسی بسیار درباره امراض و بیماریهای خاص ایران و امراض عمومی و اپیدمی عالم می‌باشد که تعدادی از آنها به شرح زیر است:

- زبدة‌الحکمه ناصری در باب خواص گنه گنه که در سال ۱۲۸۰ ق در تهران به چاپ سنگی رسیده و نسخه‌ای نفیس از آن در کتابخانه‌ام موجود است.

- بدایع‌الحکمه که در باب شنیدن اصوات قلب و ریه بوده و در سال ۱۲۸۷ چاپ گردیده است.

- قانون نظم قشون که در سال ۱۲۷۷ ق به خط نستعلیق محمد علی جراح نظام، به چاپ رسیده است.

- رساله‌ای در طب عمومی مطبوع به سال ۱۲۹۳ قمری.

- طرز جلوگیری و معالجه طاعون که به خط نستعلیق نصراله تفرشی در سال ۱۲۹۴ در تهران چاپ شده است.

-Tholozan, D.J.; 1857; Des Métastases, Thèse présentée et soutenue a la faculté de médecine. Librairie de A. Delahaye et E. Chatel. Paris.

مادام دیولافوا، باستان شناس خیانت پیشه و غارتگر بزرگ اشیاء عتیقه ایران در کتاب سفرنامه خودش

به ایران درباره تولوزان می‌نویسد: «این دکتر دانشمند سابقا در قشون فرانسه خدمت می‌کرده و حالیه بیست سال است که در ایران به شاه قاجار و اطرافیانش مشغول خدمت است. بر خلاف سایر اروپاییان که چون چندی در خاور اقامت کنند، سست و تبیل می‌شوند و دست از کار مطالعه می‌کشند، دکتر تولوزان اتصالا مشغول کار است. امراض محلی را به دقت مطالعه کرده و کتب مفیدی نگاشته است. کتبی راجع به تولید وبا در هندوستان، منشا طاعون خیارکی که در بین النهرین و قفقاز و ارمنستان بروز می‌کند، تحقیقات او در باره مرض دیفتری که در خاور زمین زیاد است خالی از استفاده نیست و ضمنا وی جزو ندما و محارم شاه است و موضع مشاورت اعلیحضرت نیز می‌باشد.»

پایان نامه دکتر تولوزان که تصویرش از نظر خوانندگان ارجمند خواهد گذشت، در دانشکده طب پاریس با عنوان بررسی متاستاز، توسط دکتر ژ. د. تولوزان، استاد مدرسه پادشاهی نظام و عضو انجمن بیولوژی و عضو ناظر انجمن بیماری‌های اپیدمیولوژیک در سال ۱۸۵۷ در مطبعه شاتل به چاپ رسیده است. چاپ آن بسیار بسیار نفیس و جهت اهدا به ناصرالدین شاه قاجار با جلد ساغری، زرکوب، منقش، سبز سیر، لبه طلایی و با حک عبارتهای «اعلیحضرت ناصرالدین امپراتور کل ایران» در بالا و «با مخلصانه‌ترین احترامات از طرف نویسنده» همراه با نماد رسمی دولت ایران که در دو سوی جلد قرار گرفته، صحافی گردیده است. اندرون جلد با پارچه ریبان سبز خوشرنگ جلد گردیده است. عنوان در صفحه سوم به طور کامل آمده، هم چنین مهر کتابخانه دولت علیه ایران، ۱۳۳۹ در این صفحه نقش شده است. این کتاب ارزشمند جزو کتاب‌های است که در تاریخ ۱۳۱۷/۱۰/۶ از کتابخانه سلطنتی به کتابخانه ملی انتقال یافته. در صفحه پس از فهرست، تکه کاغذ کوچکی وجود دارد که روی آن به خط فرانسوی خوش عباراتی یادداشت گردیده که فقط عبارت مستر تولوزان، خوانا است و بقیه نیاز به بررسی بیشتر دارد. این نسخه منحصر به فرد با شماره R ۶۵ در فهرست پایان‌نامه‌های بخش اسلام‌شناسی و ایران‌شناسی ثبت گردیده و محفوظ است.

کتابنامه:

- ۱- افشار، ایرج، روزنامه خاطرات محمد حسن اعتمادالسلطنه، تهران: امیر کبیر، چاپ دوم، ۱۳۵۰.
- ۲- بامداد، مهدی، شرح حال رجال ایران در قرون ۱۳، ۱۲ و ۱۴ هجری، جلد اول، تهران، زوار، ۱۳۴۷.
- ۳- بهزادی، محمدرضا، بازدید ناصرالدین شاه قاجار از نمایشگاه جهانی پاریس در سال ۱۸۷۸ میلادی، چاپ نشده.
- ۴- تولوزان [تولوزان]، ژوزف دزیره، رساله زبده الحکمه ناصری در ماهیت و خواص گنه گنه و امراض گنه گنه، ترقیم مصطفی علوی اصفهانی، دارالخلافه تهران [طهران]، چاپ اول، سنگی، ۱۲۸۰ هجری قمری.
- ۵- روزنامه شرف، س. ۴۰، ش. ۳۵، محرم الحرام ۱۳۰۳، ص. ۱.
- ۶- تاجبخش، حسن، تاریخ دامپزشکی و پزشکی ایران، جلد دوم (دوران اسلامی)، دانشگاه تهران، چاپ دوم، زمستان ۱۳۷۹.

- ۷- دیولافوآ، ژن، ایران، کلد، شوش، سفرنامه‌مادام دیولافوآ، ترجمه فره‌وشی (مترجم همایون)، تهران، قصه پرداز، ۱۳۷۸.
- ۸- ذکا، یحیی، تاریخ عکاسی و عکاسان پیشگام در ایران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، تهران، چاپ اول، ۱۳۷۶.
- ۹- سمسار، محمد حسن، فاطمه سراییان، کاخ گلستان (آلبوم خانه)، فهرست عکسهای برگزیده عصر قاجار، سازمان میراث فرهنگی کشور (پژوهشگاه)، ۱۳۸۲.
- ۱۰- طراوتی، شهره، فهرست کتابهای علمی نفیس فرانسوی موجود در کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، تهران، کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۲.
- ۱۱- فوریه، یوهانس، سه سال در دربار ایران (از ۱۳۰۶ تا ۱۳۰۹ ه. ق.)، ترجمه عباس اقبال، [تهران]: شرکت سهامی چاپ و انتشار کتب ایران، ۱۳۲۵.
- ۱۲- محبوبی اردکانی، حسین، تاریخ موسسات تمدنی جدید در ایران، به کوشش کریم اصفهانیان و جهانگیر قاجاریه، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۷۶.
- ۱۳- هاشمیان، احمد(ایرج)، تحولات فرهنگی ایران در دوره قاجاریه و مدرسه دارالفنون، تهران، موسسه جغرافیایی و کارتوگرافی سحاب، ۱۳۷۹.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پیشکشی به اعلیحضرت ناصرالدین، امپراتور کل ایران

شپوه‌شگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

با تقدیم احترام از طرف نویسنده

دانشکده پزشکی پاریس
کنکور گزینش حرفه‌ای دکتری
(بخش پزشکی)

مطالعات سرطانی (متاستاز)

تذکره
ارائه و دفاع شده در دانشکده پزشکی
از
ژ.د. تولوزان. د. ام. پ.

پروفسور آگرژه کالج سلطنتی پزشکی نظامی، عضو انجمن بیولوژی،

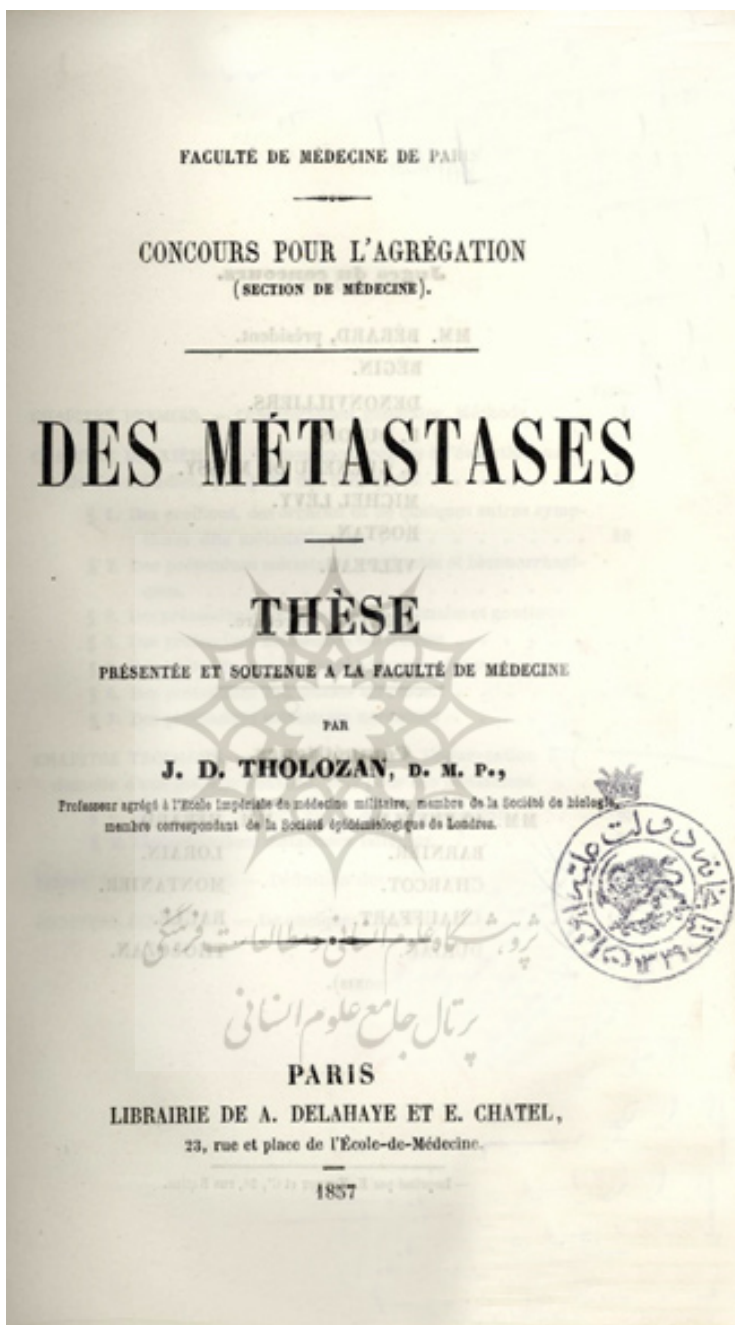
ناظر انجمن اپیدمیولوژی لندن

پاریس
رتال جامع علوم انسانی

کتابفروشی آ. دلاهای و ای. شاتل ۲۳،

خیابان کاخ مدرسه پزشکی

۱۸۵۷

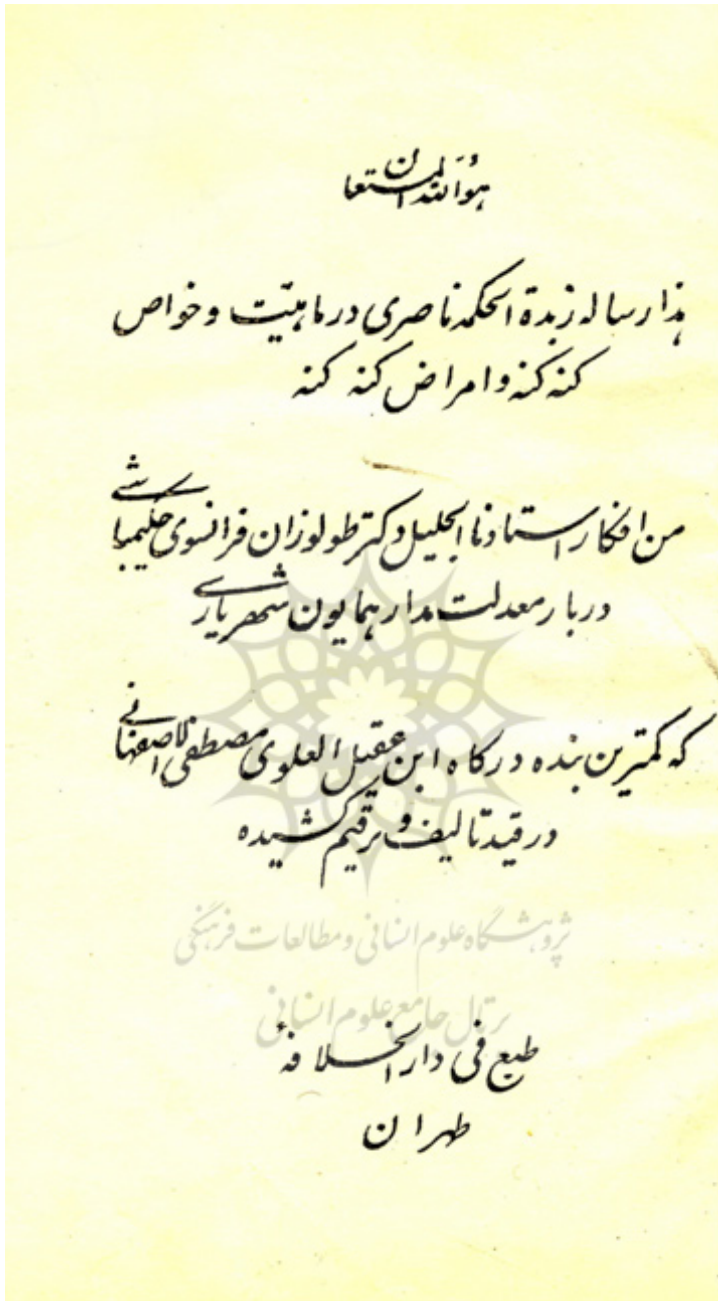
تصویر عنوان و صفحه آغازین پایان نامه دکتر تولوزان

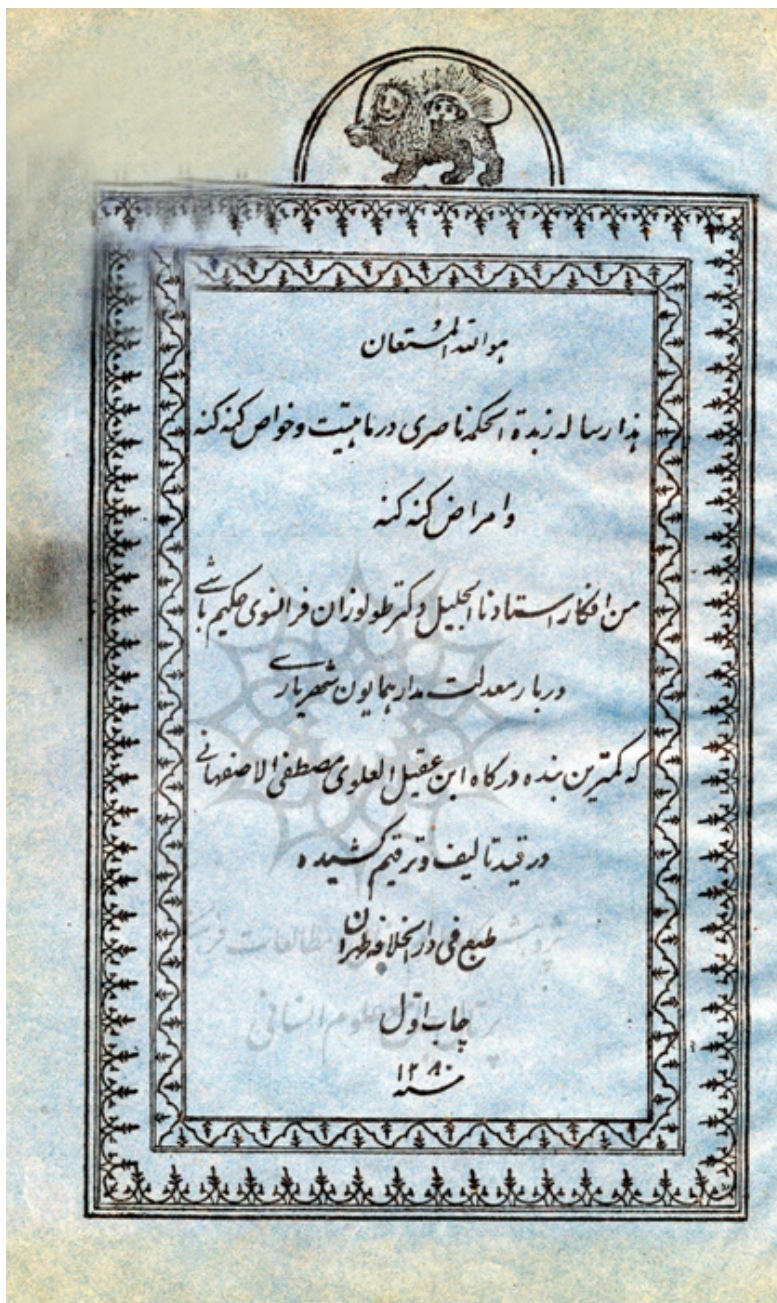
تصویر ناصرالدین‌شاه در سفر سوم به اروپا، پشت سر شاه، عزیز السلطان، دکتر طولوزان، مجدالدوله و آغا عبدالله خواجه ایستاده اند، زیر عکس خط شاه دیده می‌شود.
(مجموعه شخصی محمدرضا بهزادی)

تصویر دکتر دیکسون طبیب سفارت بریتانیا، دکتر تولوزان، میرزا علی خان امین الدوله و میرزا محمد حسن خان اعتماد السلطنه (مجموعه شخصی مهدی ابراهیم زاده)

تصویر صفحه اول رساله زبدة الحکمه ناصری

تصویر روی جلد رساله زبدة الحکمه ناصری از آثار دکتر تولوزان

تصویر نقاشی شده دکتر تولوزان برگرفته از روزنامه شرف

فخامین طبیب حوازا استمان کردم و بسیار خدمت از امانت
در هر باب منطبق نوشته همکاران خود تصدیق می‌نمایم
در طهران سن ۱۲۹۶ هجری قمری
دکتر تولوزان

تصویر حکیم الممالک، امیر نظام گروسی و دکتر تولوزان در حیاط آبدارخانه مبارکه

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

در این عهد مسموم و عصمت‌ها یون که اشرف

عصار و قرون است و پسته بیامین سعادت مسموم

الحمد لله تعالی جسیع فون و علوم زوبت قتی و جملینش و دما

ر سوم در پنج تخیل است ارباب فطانت و ذکا و صحاب و دما

و خداوندان استعد و فطری از زمین توجبه و تربیت و تشویق و

روز فزون نفوس خورشید در قنای انواع و سخا، علوم و استناد

گونگون فون ارتقا بمعارج فضل و طی مدرج کمال فی احوال و

ممانعت مانع باعلی درجه رسانده اند خبا که جناب فیلسوف و دیگر جناب

عصر در نشاند خیر عالم محرر ادب و کمال لیباق میرزا علی و کتیر که

در سلک طبای خستور مسموم فسادت و در خسترت طلب سعادت و الاشیاء

الرحمن نامت السلطنه مهر تفسیر مدخله الی سمت علمیناشی کز می در و در علمت

ایرانی و فنی متوان گفت فرد روز کار خود است و در لیان فزانه زبده مثال و قرآن

این شریف کثیر الفایده الالکت شکله طلبت و نفع معضله علمیه است از کمال

فزانه با نهایت و کمال فصاحت و طباقی الاصول و خالی عن اللغو و

الفنای ترجمه نموده و نموده از مرتب فضل و حسن خرد در از زبده

و تحریر این کتاب سزاوار جای ابرار است

سینه تخریف و تحیقین است

Dr. Tolozan

تصویر نقش مهر و امضای دکتر تولوزان در صفحه اول ترجمه کزریل که توسط میرزا علی دکترا، رئیس الاطبا ترجمه شده بوده است.

پیام بهارستان / ۲۰، س. ۲، ش. ۶ / زمستان ۱۳۸۸